

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

*Toshkent davlat iqtisodiyot
universitetining 90 yilligiga bag‘ishlanadi*

N.B. ABDUSALOMOVA

BUXGALTERIYA HISOBI

(I-II-III QISM)

Darslik

*Oliy o‘quv yurtlararo ilmiy-uslubiy birlashmalar faoliyatini
muvofiqlashtirish kengashi tomonidan Oliy o‘quv yurtlarining
“Buxgalteriya hisobi va audit” ta‘lim yo‘nalishi talabalari uchun
darslik sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT – 2021

UO‘K: 657.02

KBK: 65.052

A56

N.B.Abdusalomova. Buxgalteriya hisobi. Darslik. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 – 944 b.

ISBN 978-9943-7628-3-1

Mazkur darslik oliy ta’lim davlat ta’lim standartlari talablari asosida buxgalteriya hisobini o’qitish dasturiga asosan tuzilgan bo’lib, 5230900-“Buxgalteriya hisobi va audit” bakalavriat yo’nalishida ta’lim olayotgan talabalarga mo’ljallangan.

Darslikda buxgalteriya hisobi fanining predmeti va usullari, buxgalteriya balansi, ikki-yoqlama yozuv, biznes jarayonlarini hisobga olish, pul mablag’lari, tovar moddiy zaxiralar, investitsiyalar hisobi, asosiy va nomoddiy aktivlar hisobi, xususiy kapital, moliyaviy natijalar, moliyaviy hisobot, qarorlarini tahlil qilish, byudjetlashtirish va xarajatlarini nazorat qilish, korxonalar hisobini tashkil etish mavzulari yoritilganligi sababli juda zarur bo’lgan darslik hisoblanadi.

Учебник составлен на основе бухгалтерской программы высшего профессионального образования в соответствии с требованиями государственных образовательных стандартов и предназначен для студентов бакалавриата по специальности 5230900 - «Бухгалтерский учет и аудит».

Учебник очень необходимый учебник, потому что он охватывает такие темы, как бухгалтерский учет на предприятии предмет и методы бухгалтерского учета, бухгалтерского баланса, двойной записи, учета бизнес-процессов, денежных средств, запасов, учета инвестиций, учета основных и нематериальных активов, собственного капитала, финансовых результатов, финансовой отчетности, анализа решений, бюджетирования и контроля затрат.

This textbook is based on the accounting curriculum of higher education in accordance with the requirements of state educational standards and is intended for undergraduate students majoring in 5230900 - "Accounting and Auditing".

The textbook covers the subject and methods of accounting, balance sheet, double entry, business process accounting, cash, inventory, investment accounting, fixed and intangible asset accounting, equity, financial results, financial reporting, decision analysis, budgeting and cost control, is a much-needed textbook as it covers topics of enterprise accounting.

UO‘K: 657.02

KBK: 65.052

Mas’ul muharrir: R.A. Sharipov – t.f.d., prof.

Taqrizchilar:

Maxsudov B.Y. – TDIU Buxgalteriya hisobi kafedراس dotsenti, i.f.d.;

Ibragimov A.K. – O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi, moliyaviy axborot texnologiyalari amaliy tadqiqotlar markazi professori, i.f.d.

ISBN 978-9943-7628-3-1

© «INNOVATSION RIVOJLANISH NASHRIYOT-MATBAA UYI», 2021.

KIRISH

Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va Respublikamizning jahon iqtisodiyoti muhitiga qo‘shilishi iqtisodiy hamkorlarni buxgalteriya hisobi subyekti to‘g‘risidagi buxgalteriya hisobi va hisoboti tizimi tomonidan taqdim etilishi kerak bo‘lgan yetarli ma‘lumot bilan ta‘minlashni taqozo etadi. Shunga muvofiq, respublikamizda buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq isloh qilishda Prezidentimiz tomonidan 2020-yil 24-fevralda “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaror qabul qilinishi ushbu yo‘nalishdagi ishlarni amalga oshirish davr talabi ekanligidan daololat beradi. Bu esa buxgalteriya hisobi tizimining uslubiy ta‘minotini shakllantirishni nazarda tutadi.

Hozirda butun dunyoda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining ahamiyati sezilarli darajada oshdi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari nafaqat iqtisodiy jihatdan rivojlangan yetakchi mamlakatlar tajribasini umumlashlashtiradi, balki buxgalteriya hisobi va hisobotning milliy tizimlarini rivojlantirishga ham moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri milliy amaliyotga tadbiq etish orqali hamda xalqaro va milliy standartlar talablarini yaqinlashtirish orqali faol ta‘sir kursatadi. Ko‘pgina mamlakatlarda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini kompaniyalar moliyaviy hisobotlarini tayyorlash uchun asos sifatida qo‘llashni boshladilar, chunki bu hisobotlarning shaffofligini oshirishga, sifatini yaxshilashga, kapitalni jalb qilish xarajatlarini kamaytirishga va investitsiyalar oqimini oshishiga yordam beradi.

Shularni hisobga olganda, talabalarga “Buxgalteriya hisobi” fanini chuqur o‘qitish zamon talabi ekanligini bugungi iqtisodiy islohotlarning o‘zi ko‘rsatib turibdi. Bu fanning maqsadi buxgalteriya hisobida xo‘jalik muomalalarini hujjatlashtirish, hisobga olish tamoyillarini bilish, buxgalteriya hisobotini tuzishning nazariy va uslubiy asoslarini bilish, buxgalteriya hisobi metodi va uning asosiy elementlarini hisobda qo‘llay olishdan iborat.

Ushbu darslikni o‘qib chiqish o‘quvchilarga buxgalteriya hisobining o‘ziga xos xususiyatlarini aniq bilib olish, o‘z navbatida, mazkur ishning mazmunini yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

Muallif ushbu nashrni talabalar, magistrantlar va doktorantlar, mustaqil izlanuvchi-tadqiqotchilar, tegishli o'quv kurslarini ishlab chiqib, amaliyotga joriy etayotgan oliy o'quv yurtlarining professor-o'qituvchilari hamda amaliyot o'tayotgan, o'zining yaqin amaliy faoliyatida buxgalteriya hisobini o'rganishni mo'ljallayotgan buxgalterlarga foydali bo'lishidan umidvor.

Mazkur ishda bayon etilgan material yuzasidan barcha xulosa va takliflarni o'quvchi Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Buxgalteriya hisobi kafedrasiga yuborishi mumkin. O'quvchining ushbu ish yuzasidan fikrini bilish mualliflar uchun qiziqarli bo'lardi.

“Buxgalteriya hisobi” fanini o'rganishda muvaffaqiyat tilaymiz.

1-BOB. “BUXGALTERIYA HISOBI” FANIGA KIRISH

1.1. Buxgalteriya hisobining paydo bo‘lishi va tarixiy rivojlanishi. Buxgalteriya hisobining maktablari

Buxgalteriya hisobi tarixi deyarli olti ming yillik tarixga ega va miloddan avvalgi IV asrga to‘g‘ri keladi. Buxgalteriya hisobining paydo bo‘lishi insonning iqtisodiy faoliyati bilan bog‘liq. Birinchi ming yilliklarda oddiy buxgalteriya hisobi rivojlangan. Oddiy buxgalteriya hisobi iqtisodiy jarayonni doimiy va tizimli ravishda kuzatib borish tizimi edi. Bu yagona hisob tizimini yaratishga va barcha moddiy va pul mablag‘larini hamda hisob-kitoblarni nazorat qilishga imkon berdi.

Oddiy buxgalteriya hisobi besh bosqichda rivojlandi:

- 1) inventor hisob;
- 2) joriy hisob;
- 3) pul, buxgalteriya hisobi obyekt sifatida;
- 4) pul mablag‘lari buxgalteriya hisobi obyekt sifatida hisob-kitoblar hisobiga birlashtirildi;
- 5) pul mablag‘lari va joriy hisob inventar hisob.

Ikkiyoqlama yozuv tizimini paydo bo‘lishidan 5000 yil avval eng qadimgi Ossuriya, Bobil va Shumer Mesopotamiyada tijorat hujjatlari rivojlandi. Qishloq xo‘jaligi rivojlanib, Mesopotamiyaning shaharlari va unga qo‘shni mintaqalarida xizmat ko‘rsatish sohasi va ishlab chiqarish rivojlandi. O‘sha davrda Mesopotamiyada oltin va kumush standartlariga binoan operatsiyalar uchun kreditlar beradigan bir nechta bank uylari mavjud edi.

Miloddan avvalgi XXIII asrda Bobilda qabul qilingan “Hamurappi” qonunlari, tovarlarni sotadigan savdo agentidan tovar bitim bahosi to‘g‘risida guvohnoma berishni talab qildi. Aks holda, ularning shartnomasi avtomatik ravishda bekor qilingan. Bitimlarning aksariyati ikkala tomon tomonidan qayd etilgan. Mesopotamiyada buxgalter rolini yozuvchi bajargan. U nafaqat buxgalteriya hisobi bilan shug‘ullangan, balki bitim uchun qonuniy talablarning bajarilishini ta’minlagan.

Bitim tuzayotganda, tomonlar, qoida tariqasida, shahar darvozasidagi kotiblardan biriga murojaat qilib, unga shartnomaning

mohiyatini tushuntirib berishgan. Yozuvchi maxsus tayyorlangan yangi loydan bir parcha olib, unga tegishli o'lchamdagi jadvalga (bitimga qarab) o'tkir uchli yog'och tayoq bilan shartnoma taraflarining ismlari, tovarlarning nomi, tomonlarning summalari, majburiyatlari va ishning boshqa holatlarini yozib qo'ygan. Tomonlar o'zlarining muhrlarini qo'yish orqali jadvalga "imzo" chekkanlar. Ko'pincha muhrda egasining ismi va diniy belgilar, masalan, u ibodat qilgan xudolarning tasvirlari va ismlari bo'lgan.

Qadimda hisob tizimi bilan parallel ravishda taftish ham rivojlanib borgan. Murakkab auditorlik tizimi misrlik buxgalterlarning ishini sifatini tekshirishga imkon bergan. Qadimgi buxgalterlar iloji boricha halol va ehtiyotkor bo'lishlari kerak edi, chunki aniqlangan qoidabuzarliklar uchun ular jarima, tanasining bir qismini kesib tashlash yoki hatto o'lim bilan jazolashgan.

Ammo qadimiy Misrning butun ming yillik tarixida buxgalteriya hisobi oddiy ro'yxatlarni shakllantirishdan nariga o'tmagan. Buning sabablari savodsizlik va pul muomalasi tizimining yo'qligi edi.

Qadimgi Xitoyda buxgalteriya hisobi davlat dasturlari samaradorligini va ularni amalga oshirgan amaldorlarning benuqsonligini baholashning asosiy vositasi bo'lgan. Shjao sulolasi hukmronligi davrida (miloddan avvalgi 1122-256 yillar) buxgalteriya hisobi tizimi vujudga keldi va rivojlandi, bu ikkiyoqlama yozuv paydo bo'lgunga qadar davom etdi.

Miloddan avvalgi I asrda imperator Ay Di kichik mulkdorlarning bankrotligini oldini olish maqsadida buxgalteriya hisobini isloh qildi. Buxgalter funksiyalari davlat imtixonlari tizimining natijalari asosida lavozimga tayinlangan hukumat xodimi tomonidan bajarila boshlandi. Hisobot ikki nusxada tuzildi va har yili markaziy arxivga topshirildi. Kutilmagan audit va o'zaro tekshiruv amaliyoti mavjud edi.

Yunonistonda, miloddan avvalgi V asrda hukumat mablag'lari ustidan jamoatchilik nazorati "mustaqil buxgalterlar" tomonidan amalga oshirilgan. Afina Xalq Assambleyasi a'zolari moliya, davlat daromadlari va xarajatlari ustidan nazorat olib borishgan. Ularning ishlarini Assambleya tomonidan tayinlangan 10 nafar buxgalter tekshirardi.

Tarixda Yunonlarning eng muhim hissasi zarb qilingan tangalarni muomalaga kiritilishi bo'ldi (miloddan avvalgi 600-yillar.). Pul

mashhurlikka erishish uchun ko'p vaqt talab qildi, ammo buxgalteriya hisobi evolyutsiyasida muhim rol o'ynadi. Qadimgi Yunonistonda bank ishi boshqa davlatlarga qaraganda ancha rivojlangan. Bankirlar buxgalteriya hisobi kitoblarini yuritib, pullarini ayirboshlaganlar, qarz berganlar, hatto boshqa shaharlardagi bank filiallari orqali fuqarolarga pul o'tkazmalarini o'tkazganlar.

Qadimgi Rimda davlat va bank buxgalteriyasi an'anaviy ravishda oila boshliqlari yuritadigan yozuvlardan kelib chiqqan. Uning daromadlari va xarajatlari har kuni "qoramada" (adversarius) qayd etilib, jami summani har oy bosh daftarga – "daromadlar va xarajatlar"ga (sodex assepti et expensi) o'tkazilgan. Bunday hisobga olish zarur bo'lgan, chunki fuqarolar o'zlarining mol-mulklari va majburiyatlari to'g'risida muntazam ravishda ma'lumotlarni taqdim etishlari kerak edi. Ushbu ma'lumotlar soliqqa tortish uchun ishlatilgan, ularning asosida fuqarolik huquqlari (mulkiy malakasi) aniqlangan.

Rimdagi buxgalteriya hisobi yangiliklaridan biri bu yillik byudjetni qabul qilishdir. Bundan tashqari, soliqlar miqdori fuqarolarni to'lov qobiliyatiga bog'liq edi.

O'rta asrlarda buxgalteriya hisobining ikkita asosiy yo'nalishi: kameral va oddiy buxgalteriya hisobi shakllandi.

Kameral buxgalteriya hisobining asosiy obyekt kassa, kutilgan tushumlar va undan to'lovlar hisoblangan. Pul mablag'larining barcha tushumlari va to'lovlari ro'yxatdan o'tkazilishi kerak edi va daromadlar va xarajatlar oldindan belgilab qo'yilgan.

Oddiy buxgalteriya hisobida mol-mulk, shu jumladan, kassa, daromad va xarajatlar obyekt bo'lib hisoblangan. Barcha mol-mulk hisobvaraqlari debet-kredit tamoyili asosida hisobga olingan, ammo buxgalteriya axborot tizimiga hali xususiy kapital hisobvaraqlari kiritilmagan edi.

Buxgalteriya hisobining yangi bosqichiga o'tish ikkiyoqlama (debet va kredit) yozuvning paydo bo'lishi edi. Xo'jalik muomalalarini ikki tomonlama aks ettirish qonunining ilmiy rivojlanishi va uni qo'llashning turli usullari o'rta asrlarda paydo bo'lgan.

Ikkiyoqlama yozuv tizimiga 1494 yilda matematik-olim, fransuz monarxi, Leonardo da Vinchining do'sti Luka Pacholi "Schyotlar va yozuvlar" o'n birinchi traktaktida yoritib beradi.

Luka Pacholi o'zining risolasida biznes operatsiyalarini va buxgalteriya kitoblarini yuritishni mavjud bo'lgan usullarini (memorial order, jurnal, Bosh kitob va inventar daftarini) tahlil qilib, ikkiyoqlama yozuv qonunini tavsiflab berdi.

Ikkiyoqlama yozuv Luka Pacholi davrida emas, balki ancha oldin paydo bo'lgan. Luka Pacholi faqat ishlab chiqilgan tizimni tavsiflab bergan. Ikkiyoqlama yozuv tizimi tasvirlangan birinchi kitob Benedetto Kotrulining 1458-yilda qo'lda yozilgan va 1573-yil bosib chiqarilgan "Savdo va zamonaviy savdogar to'g'risidagi" kitobi hisoblanadi. Shu sababli, Luka Pacholi fan tarixchilari tomonidan yangi buxgalteriya hisobi tizimini rivojlanishiga turtki bergan birinchi bosma asar sifatida tan olingan.

Buxgalteriya hisobi fani aniq, qiziqarli, tortishuvli va muammoli fanlardan biri hisoblanadi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, buxgalteriya hisobini tashkil qilish va takomillashtirish borasida to'rta yirik davlat: italyan, fransuz, nemis va Angliya-Amerika maktablari mavjuddir. Buxgalteriya hisobining tashkiliy jihatlari borasida bu maktablarning qarashlari bir-biriga o'xshamaydi. Ularning ta'limotlariga ko'ra, buxgalteriya hisobi fanining asosi ham har xil talqin qilinadi. Masalan, italyan maktabi vakillari buxgalteriya hisobi fanining asosini algebra va huquq, fransuz maktabi vakillari siyosiy iqtisod, nemis maktabi vakillari matematika, angliya-amerika maktabi vakillari psixologiya deb qaraydilar. Shu sababli buxgalteriya hisobi fanining vazifasi, predmeti, obyekti, usul va uslubiyoti, tamoyillari hamda tarkibiy tuzilishi borasidagi ularning qarashlari turlishadir.

Buxgalteriya hisobi tadqiqotchilari shuni tasdiqlaydiki, L.Pacholidan keyingi 200 yillik davrida buxgalteriya hisobi matematikaning bir qismi sifatida, keyingi 200 yillik davrida huquqning bir qismi, oxirgi 100 yillik davrda esa buxgalteriya hisobi sifatida rivojlangan.¹

Buxgalteriya hisobining tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, quyidagi fikrlarga kelish mumkin²: 1) buxgalteriya hisobi yangi emas, birinchi hisob yozuvlari 4000 yil oldin amalga oshirilgan; 2) oldingi buxgalteriya hisobi investorlar uchun emas, balki boshqarish

---

¹ М.И. Кутер Введение в бухгалтерский учет: Учебник [Электронный ресурс]: учебное электронное издание (учебник) / М.И. Кутер - Электрон. дан. (23 Мб). - 2- изд. стер. - Майкоп: Элит, 2015. - 1 электрон. опт. диск (CD-R). 14-с.

² Eldon S. Hendriksen Michael F. Van Breda. Accounting theory. Пер. с англ./Под ред. проф. Я.В. Соколова. — М.: Финансы и статистика, 2011. — 38 с.

maqsadida yuritilgan; 3) buxgalteriya hisobining paydo bo'lishi va rivojlanishi aniq bir mamlakat yoki millat doirasida emas, balki Afrika, Hindiston, Eron, Iroqda va yana boshqa bir davlatda uzviy bog'langan holda takomillashib kelgan; 4) buxgalteriya hisobi texnik tarzda rivojlandi.

1.2. Xo'jalik hisobi to'g'risida umumiy tushuncha va unga qo'yiladigan talablar. Xo'jalik hisobining turlari: tezkor (operativ), statistik va buxgalteriya hisobi

Xo'jalik hisobi – bu iqtisodiy faoliyatni o'rganish, nazorat qilish va boshqarish uchun uning barcha tomonlarini miqdoriy aksi va sifat xarakteristikasini aks ettirish. Xo'jalik hisobining asosiy maqsadi - bu bozor iqtisodiyotini boshqarish va shakllantirish, turli darajadagi qarorlarini tayyorlash, asoslash va qabul qilish, tashkilotning bozordagi mavqeyini aniqlash uchun zarur bo'lgan yuqori sifatli (to'liq, ishonchli) va o'z vaqtida tashkil etiladigan moliya-xo'jalik faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni shakllantirishdir.

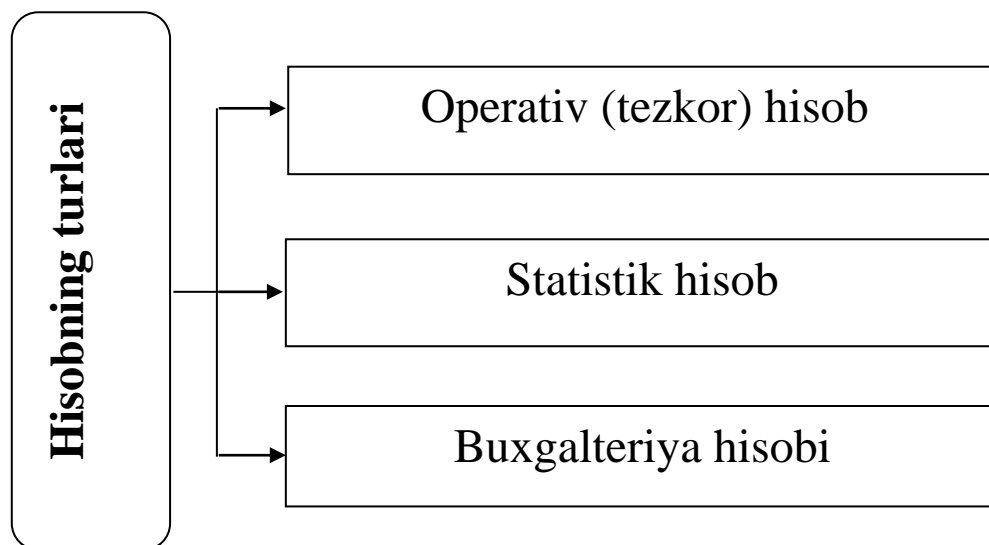
Xo'jalik hisobi faqat birinchi navbatda axborot faoliyati bilan bog'liq bo'lgan funksiyalarini hisobga oladi. Xo'jalik hisobida ma'lumotlar ro'yxatga olinadi, to'planadi, qayta ishlanadi va keyinchalik quyidagi maqsadlarda foydalaniladi:

- tahlil
- rejalashtirish
- tartibga solish va boshqalar.

Hozirgi kunga kelib, hisobning uch turidan joydalaniladi:

1. Operativ (Tezkor) hisob.
2. Statistik hisob.
3. Buxgalteriya hisobi.

Yuqorida keltirilgan chizmadan ko'rinib turibdiki, sanab o'tilgan hisob turlarining birligi O'zbekiston Respublikasining hisob tizimini tashkil qiladi. Lekin ular vazifalari, tashkil qilishning usul-uslubiyoti kabi belgilari bilan bir-biridan farq ham qiladi.

1.1-rasm. O‘zbekiston Respublikasining hisob tizimi.

Statistik hisob – statistika usullaridan foydalanadi. Mustaqil ijtimoiy fan sifatida statistika faqat xo‘jalik hodisalarinigina o‘z ichiga olmay, jamiyat hayotining boshqa tomonlarini ham qamrab oladi. Jumladan, uning yordamida aholining soni, tarkibi va harakati, xalq hayotining moddiy va madaniy darajasi, uning ijtimoiy hayoti haqidagi ko‘rsatkichlar olinadi.

Statistik hisob ommaviy xo‘jalik (umumdavlat) hodisalar to‘g‘risida ma’lumotlarni yig‘ish va ishlash tizimidan iborat. Hisobning bu turi butun xo‘jalik va uning tarmoqlarining rivojlanish jarayonini o‘rganishga yo‘naltirilgan. Undan korxonalar, tashkilot va muassasalarda sodir bo‘layotgan turli-tuman ommaviy hodisalarni kuzatish uchun foydalaniladi. Statistik hisob yordamida xo‘jalik faoliyatining turli-tuman miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlari hisoblab chiqiladi.

Statistik hisob, statistika fani – statistika usullaridan foydalanadi. Mustaqil ijtimoiy fan sifatida statistika faqat xo‘jalik hodisalarinigina o‘z ichiga olmay, jamiyat hayotining boshqa tomonlarini ham qamrab oladi. Statistik hisob jamiyatning barcha sohalarida ommaviy, ijtimoiy hodisalarni o‘rganadi va nazorat qiladi hamda keng qamrovli hisob hisoblanadi:

- iqtisodiy;
- madaniy;
- ijtimoiy;
- demografik;

- aholi;
- tabiiy resurslar;

Statistika fan sifatida o‘ziga xos metodologiyani ishlab chiqdi. U quyidagicha qo‘llaniladi:

- xulosa
- kuzatuv
- guruhlash
- o‘rtacha qiymatlarni hisoblash
- nasl dinamikasi
- ko‘rsatkichlar.

Xo‘jalik hodisalari haqidagi ma’lumotlar statistik hisob tomonidan operativ va buxgalteriya hisobi korxonalar, tashkilot va muassasalarda mustaqil ravishda tashkil qilinadigan dastlabki hisobdan olinadi. Ba’zi ma’lumotlar statistik kuzatuvning alohida shakllari – qayta ro‘yxatga olish va tekshirishlar yordamida olinadi. Uzluksiz kuzatib bo‘lmaydigan ommaviy hodisalarni tavsiflash uchun dastlab kuzatish usulidan keng foydalaniladi.

Tarmoqlar, xalq xo‘jaligi miqyosidagi xo‘jalik hodisalarini tavsiflovchi ma’lumotlar asosan maxsus davlat statistika organlari – Makroiqtisodiyot va statistika vazirligining statistika boshqarmasi tomonidan olinadi va ishlab chiqiladi. Dastlabki materiallarni ilmiy ishlash va tahlil qilish olingan ko‘rsatkichlarni ular tomonidan yig‘ish va guruhlash, o‘rtacha sonlar usuli, nisbiy jamlar, indekslar, dinamik qatorlar va shu kabi maxsus usullardan foydalanish yordamida amalga oshiriladi.

Statistik hisobning ko‘rsatkichlarini hisoblab chiqish uchun ham barcha mavjud o‘lchovlar – natura, mehnat va pul o‘lchovlaridan, o‘rganilayotgan hodisaning mazmuni va qo‘yilgan vazifalariga qarab foydalaniladi.

Operativ (tezkor) hisob – ayrim xo‘jalik operatsiyalari va jarayonlarini bevosita ular sodir bo‘layotgan vaqtida boshqarish maqsasida joriy kuzatish va nazorat qilish tizimi bo‘lib hisoblanadi. Bu hisobning korxonalar va uning tarkibiy bo‘linmalariga joriy rahbarlik qilish maqsadida ma’lumotlarni operativ ravishda olish va ulardan foydalanish uning farq qiladigan belgisi hisoblanadi.

Operativ hisob turli-tuman xo‘jalik hodisalarini o‘z ichiga olib, asosan, ishlab chiqarish - texnika xususiyatidagi ko‘rsatkichlar bilan

ta'minlaydi. U mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha topshiriqlarning bajarilayotganligi, xarajatlar normativlaridan kundalik chetga chiqishlar, ish kuchidan foydalanish va asbob-uskunalarining yuklanganlik darajasi, shartnomalarga rioya qilinishi – mol yetkazib beruvchilar va xaridorlar bilan tuzilgan kontraktlarning bajararishi haqidagi ma'lumotlar bilan ta'minlaydi. Operativ hisobda o'lchovlarning hamma turlari – moddiy, mehnat va qiymat o'lchovlaridan foydalaniladi. Lekin hisobning bu turi asosan bir turdagi operatsiyalarni aks ettirganligi va undan umumlashtirilgan ko'rsatkichlar talab qilinmaganligi sababli, unda asosan moddiy va mehnat o'lchovlaridan foydalaniladi. Nazoratning operativligini ta'minlash uchun xo'jalik operatsiyalarining borishi haqidagi axborotni tezroq olish kerak bo'ladi. Shuning uchun operativ hisobning ma'lumotlari iloji boricha osonroq yo'l bilan qayd qilinishi mumkin. Ularni bevosita kuzatish yo'li bilan yetkazishadi, telefon, faks, modem orqali, kompyuter aloqasi yordamida va boshqa yo'llar bilan xabar qilishadi. Hozirgi vaqtda operativ axborotni olish uchun mexanika va avtomatik o'lchov, tartibga soluvchi asboblardan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Hisobni bunday tashkil qilish xo'jalik operatsiyalarining borishi ustidan ularning amalga oshirilishi vaqtida bevosita boshqarish imkonini beradi.

Operativ hisobning ma'lumotlaridan mutlaq aniqlik talab etilmaydi, chunki ularning asosiy vazifasi – kuzatilayotgan obyektlarda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni tezlik bilan xabar qilishdir. Shuning uchun amaliyotda operativ hisobdan faqat taxminiy axborotni olish bilan kifoyalanadilar. Lekin bu axborot yetarli darajada to'g'ri bo'lishi kerak, zeroki, unga qarab sodir bo'lgan o'zgarishlarning hajmi va tavsifi haqida ishonchli xulosa qilib, xatosiz bo'lgan boshqaruv qarorlarni qabul qilish mumkin bo'lsin.

Operativ hisob korxonaning har xil bo'linmalari – bo'limlari, sexlari, omborlari va hokazolar tomonidan yuritiladi.

Operativ axborot yordamida - menejerlar ishlab chiqarish, foyda bo'yicha topshiriqni bajarilishining borishi, korxonani ta'minlash va mahsulot sotish bo'yicha topshiriqlarning bajarilishi, tovar moddiy qiymatliklar zaxirasining darajasi hamda boshqa korxonalar, tashkilotlar, muassasalar bilan hisob-kitoblarning holati va borishi haqidagi ma'lumotlarni olishda foydalanishadi.

Operativ hisobning ba'zi ma'lumotlaridan faqat korxonaning tarkibiy qismidagina foydalanilmay, ulardan boshqaruvchi organlarda ham foydalaniladi. Bunday ma'lumotlar umumlashtirilib, ichki operativ hisobot tarkibiga kiritilishi mumkin. Operativ hisobotning ko'rsatkichlari ayrim tarmoqlar va butun xalq xo'jaligi miqyosida tegishli jarayonlarni borishi ustidan kuzatish va axborotni umumlashtirish uchun xizmat qiladi. Operativ hisobotdan, masalan, mahsulot ishlab chiqarish, xomashyo bilan ta'minlanganlik, ishga kelish, ekish va hosil yig'ishning borishi haqida va boshqa ma'lumotlar olinadi. Operativ hisobning ma'lumotlari ulardan keyinchalik foydalanishda buxgalteriya yoki statistik hisobda qayta ishlanadi.

Buxgalteriya hisobi – ichki boshqarish va tashqi iste'molchilarning maqsadlari uchun joriy va yakuniy axborotni olish bilan korxonalar, tashkilotlar hamda muassasalarning xo'jalik faoliyati ustidan uzluksiz va o'zaro bog'liq bo'lgan kuzatish va nazorat qilish tizimidan iborat.

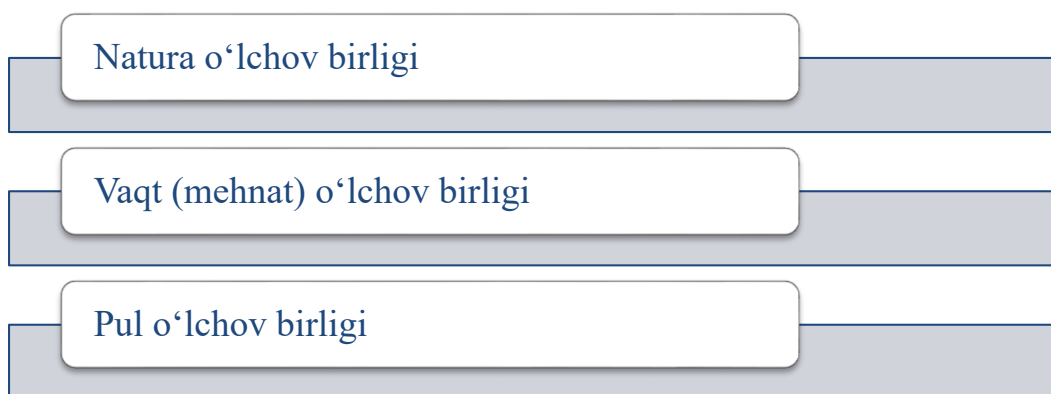
Buxgalteriya hisobi yordamida xo'jalikda mavjud bo'lgan har xil turdagi moddiy qiymatliklar va pul mablag'larining miqdori, boshqa korxonalar hamda tashkilotlar bilan hisob-kitoblarning holati, undagi boshqa resurslarning umumiy hajmi haqida ma'lumotlar olinadi; tayyorlangan materiallar, ishlab chiqarilgan va sotilgan mahsulot hajmi hamda tannarxi aniqlanadi; xo'jalik faoliyatining moliyaviy natijalari — foyda yoki zarar hisoblab chiqiladi; korxonaning rentabelligi hamda korxonalar va uning tarkibiy qismlarining boshqa qator ko'rsatkichlari hisoblab aniqlanadi.

Xo'jalik hisobi uch turining o'zaro bog'liqligi yagona dastlabki hujjatlashtirishdan foydalanish bilan ta'minlanadi. Yagona dastlabki hujjatlashtirish deganda hisobning barcha turlaridagi operatsiyalarni aks ettirish uchun bir turdagi ma'lumotlardan va bir turdagi hujjatlardan foydalanish tushuniladi. Bunday amal hisob ko'rsatkichlaridagi qarama-qarshiliklarni bartaraf qiladi va hisobdagi parallellik bilan ishlashni yuzaga keltiradi.

Xo'jalik hisobining har xil turlari va uning butun tizimi uzluksiz rivojlanib boradi. Dastlabki ma'lumotlarni yig'ish, texnikasi, ishlash uslublari yaxshilanib bormoqda.

1.3. Hisob turlarida qo'llaniladigan o'lchov birliklari

Buxgalteriya hisobi bu moliyaviy ma'lumotni o'lchaydigan, qayta ishlaydigan va yetkazadigan tizim sifatida tavsiflanadi. Buxgalteriya hisobi subyektlarida yuz beradigan turli xil xo'jalik jarayonlarini hisobga olish va tavsiflash uchun buxgalteriya hisobida uch turdagi o'lchov birliklaridan foydalaniladi: natura, mehnat va pul.

1.2-rasm. Hisob turlarida qo'llaniladigan o'lchov birliklari.

Natura o'lchov birligi tezkor, statistik va buxgalteriya hisobining analitik hisobida keng qo'llaniladi. Bu o'lchov birligi bir turdagi buyumlar hisobi uchun kerak bo'ladi. Masalan, bolalar oyoq qiyimini, muzlatkichlar soni, gazlama metri va shu kabilar (metr, kg, dona, juft, litr va h.k).

Buxgalteriya obyektlari to'g'risida miqdoriy ma'lumot olish uchun natura o'lchov birligi kerak. Turli xil natura o'lchov birliklaridan foydalaniladi, bu ko'rib chiqilayotgan obyektlarning xususiyatlari va fizik xususiyatlariga bog'liq:

- hisob bo'yicha: ishlatilgan miqdor, (masalan, qismlar);
- og'irligi bo'yicha: kilogramm, tonna;
- hajmi bo'yicha: kub metr, litr;
- uzunligi bo'yicha: metr, gektar;
- maydoni bo'yicha: masalan, kvadrat metrlardan foydalaniladi.

Natura o'lchov birligi qiymatlarni hisobga olish va nazorat qilishda qo'llaniladi: materiallar, mahsulotlar, asosiy vositalar. Ularning yordami bilan materiallarni sotib olish, mahsulotlarni (ishlarni,

xizmatlarni) ishlab chiqarish va sotish jarayonlari hajmi nazorat qilinadi.

Natura o'lchov birligi faqat bir xil obyektlar yoki bir xil o'lchovga ega bo'lgan ishlar uchun umumlashtirilishi mumkin.

Pul o'lchov birligi xo'jalik jarayonlari (operatsiyalar) va vositalarini yagona o'lchovda (pulda) umumlashtirishda qo'llaniladi, ya'ni barcha mablag'lar qiymat o'lchov birligida ifodalaniladi. O'zbekiston Respublikasida pul o'lchov birligi sifatida so'm, tiyin qabul qilingan.

Pul (qiymat) o'lchov birligi buxgalteriya hisobida markaziy o'rinni egallaydi, chunki tashkilotning mulk huquqi hajmi so'mda (yoki boshqa valyuta) orqali aniqlanadi. Pul o'lchov birligi yordamida natura va mehnat o'lchov birliklarida ilgari ko'rsatilgan xarajatlari hisoblab chiqiladi va ishlab chiqarish vazifalari tuziladi. Pul o'lchov birligidan foydalanish qiymat qonunining amal qilishi bilan bog'liq bo'lib, natijada samaradorlikning eng muhim ko'rsatkichlari faqat bitta xarajatlar smetasida (pul boshqarishda) ifodalanadi.

Faqatgina boshqa o'lchov birliklari bilan birgalikda ishlatiladigan pul o'lchov birligi yordamida tashkilotlarning turli xil mol-mulkinging umumiy qiymatini (asosiy vositalar – binolar, inshootlar, uskunalar, transport vositalari va boshqalar; zaxiralar – xomashyo, materiallar, yoqilg'i, energiya) hisoblash mumkin. Shuningdek, pul o'lchov birligi yordamida tayyor mahsulotlar, qayta sotish uchun mo'ljallangan mahsulotlar va boshqalar, bankdagi va korxonaning kassalaridagi mablag'lari, mehnat unumdorligini, ishlab chiqarish xarajatlari va rentabelligi aniqlanadi, narxlar belgilanadi, kredit, hisob-kitob va boshqa biznes operatsiyalari amalga oshiriladi hamda buxgalteriya balansining va boshqa moliyaviy hisobotlarning tegishli ko'rsatkichlarida aks ettiriladi.

Aynan pul o'lchov birligi yordamida iqtisodiy faoliyatni rejalashtirish, boshqarish va monitoring qilish uchun buxgalteriya hisobi ma'lumotlaridan foydalanish ta'minlanadi.

Vaqt (mehnat) o'lchov birligi (oy, kun, soat, minut, sekund) esa biror bir statistik yoki xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish uchun sarf bo'lgan ishchi kuchi, ishchi soni, ish soati va hokazolarni aniqlashda qo'llaniladi. Savdo korxonasida esa ma'lum bir tovar oborot miqdori uchun sarf etilgan ish vaqtida, ish soati, ish kuni, ishchi kuchi va hokazoni aniqlashda kerak bo'ladi. Vaqt o'lchov birligi xodimlar bilan

mehnat haqi yuzasidan hisob-kitoblarni olib borishda ham ahamiyatlidir. Vaqt o'lchov birliklari natura o'lchov birliklari bilan birgalikda mehnat unumdorligini bildiradi.

Har bir jamiyatning ham asosiy maqsadi zaruriy buyumlarni ishlab chiqarish, ayirboshlash, taqsimlashdan iborat. Bu maqsadni amalga oshirish uchun kishilar ijtimoiy hayotida sodir bo'layotgan voqea va hodisalarni kuzatish, jamiyatda mavjud bo'lgan mehnat buyumlari, mehnat qurollarini hamda mehnat jarayonlarini hisobga olib borish zarur bo'ladi. Xuddi shu vazifani esa xo'jalik hisobi bajaradi.

Tovar ayirboshlash davrida hisobning ahamiyati ko'paydi, chunki tovar ayirboshlashda umumiy ekvivalent talab etiladi. Umumiy ekvivalentga esa faqat hisob-kitobni tashkil etish, to'g'ri yurgizish orqaligina ega bo'lish mumkin, ya'ni almashtiriladigan tovarni ishlab chiqarish uchun sarflangan ijtimoiy zaruriy mehnat miqdorini aniqlash kerak bo'ladi. Ishlab chiqarish kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonini o'sishi natijasida xo'jalik faoliyatiga rahbarlik qilish murakkablashgan va moddiy ishlab chiqarish asosida vujudga kelgan xo'jalik hisobi ahamiyati oshgan, jamiyatning hamma sohalarida mulklarni hisobga olish va ishlatilishi ustidan nazorat olib borish borasidagi, iqtisodiy faoliyatini boshqarishdagi roli oshib borgan. Iqtisodiy faoliyatni boshqarish hisob turlari orqali olingan ma'lumotlar asosida olib boriladi va tegishli qaror va qonun hamda qoidalar qabul qilinib, shular asosida butun xo'jalik faoliyati boshqariladi.

1.4. Hisob siyosatining uslubiy asoslari va uni qo'llash tartibi

Mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash natijasida respublikamiz sanoat korxonalarini yanada rivojlanishi buxgalteriya hisobi oldiga yangi talablar qo'yimoqda. Ushbu talablar, asosan, O'zbekiston Respublikasi «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonuni va boshqa tegishli me'yoriy hujjatlarda belgilangan konseptual qoidalarga asoslangan. Ular negizida har bir buxgalteriya hisobi subyekti o'zining mavjud shart-sharoitlariga mos hisob yuritish hamda hisobot tuzish uslublarini shakllantirishi lozim.

Buxgalteriya hisobini tartibga soladigan asosiy ichki hujjat korxonalar hisob siyosati hisoblanadi.

MUNDARIJA

KIRISH	3
1- “BUXGALTERIYA HISOBI” FANIGA KIRISH	
BOB.	
1.1. Buxgalteriya hisobining paydo bo‘lishi va tarixiy rivojlanishi. Buxgalteriya hisobining maktablari.....	5
1.2. Xo‘jalik hisobi to‘g‘risida umumiy tushuncha va unga qo‘yiladigan talablar. Xo‘jalik hisobining turlari: tezkor (operativ), statistik va buxgalteriya hisobi.....	9
1.3. Hisob turlarida qo‘llaniladigan o‘lchovi birliklari.....	14
1.4. Hisob siyosatining uslubiy asoslari va uni kullash tartibi..	16
2- FANNING PREDMETI VA USULLARI	
BOB.	
2.1. Buxgalteriya hisobi fanining predmeti, boshqa iqtisodiy fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi va buxgalteriya hisobining tadqiqot usullari.....	24
2.2. Buxgalteriya hisobining maqsadi va vazifalari.....	38
2.3. Buxgalteriya hisobining funksiyalari. Buxgalteriya hisobining subyektlari va obyektlari.....	41
2.4. Xo‘jalik mablag‘larning tarkibi va ishlab chiqarish jarayonidagi funksional roli bo‘yicha turkumlanishi.....	48
2.5. Mablag‘larning vujudga kelish manbalari va maqsadli tayinlanishi bo‘yicha turkumlanishi. Buxgalteriya hisobining konseptual asoslari.....	56
3- BUXGALTERIYA BALANSI	
BOB.	
3.1. “Balans” tushunchasi va uning iqtisodiy ahamiyati. Buxgalteriya balansining tuzilishi va mazmuni.....	61
3.2. Buxgalteriya balansining turlari.....	65
3.3. Schyotlar tizimi va buxgalteriya balans moddalarining o‘zaro bog‘liqligi.....	69
3.4. Xo‘jalik muomalalari ta’sirida balansda sodir bo‘ladigan o‘zgarishlar. Balans moddalari va ularni o‘qish tartibi.....	71
3.5. Respublikamiz korxonalarida tuzilayotgan balanslar bilan xorijiy davlatlarda tuzilayotgan balanslar o‘rtasidagi umumiy bog‘liqlik va farqlar.....	75

4- BOB.	XO‘JALIK OPERATSIYALARIDA IKKIYOQLAMA YOZUV	
4.1.	Buxgalteriya hisobining schyotlari va uning tuzilishi.....	77
4.2.	Ikkiyoqlama yozuv. Ikkiyoqlama yozuvning nazorat qilish xususiyatlari.....	82
4.3.	Sintetik va analitik schyotlar, ularning tuzilishi va o‘zaro bog‘liqligi.....	85
4.4.	Schyotlarning iqtisodiy mazmuni, tarkibi va tayinlanishi bo‘yicha turkumlanishi.....	86
4.5.	Oborot vedomost (aylanma qaydnoma)larini tuzish. Ularning turlari, shakli va tuzish tartibi.....	89
5- BOB.	BIZNES JARAYONLARI VA ULARNI HISOBGA OLISH	
5.1.	Biznes jarayonlarining ahamiyati. Hisob ma’lumotlaridan foydalanuvchilar.....	94
5.2.	Biznes jarayonlarining asosiy ko‘rsatkichlari va ularning ahamiyati.....	102
5.3.	Ta’minot jarayonining hisobi. Qiymat o‘lchovining mohiyati va ahamiyati.....	106
5.4.	Transport-tayyorlov xarajatlari haqida tushuncha va ularni taqsimlash usullari.....	109
5.5.	Ishlab chiqarish jarayonining hisobi.....	113
5.6.	Ishlab chiqarish jarayonida sintetik va analitik hisobni tashkil etish.....	120
5.7.	Sotish (realizatsiya) jarayonining hisobi.....	124
6- BOB.	HUJJATLASHTIRISH VA INVENTARIZATSIYA	
6.1.	Hujjatlashtirish haqida tushuncha. Buxgalteriya hisobida hujjatlarning roli va ahamiyati.....	128
6.2.	Buxgalteriya hujjatlarining turkumlanishi. Hujjatlarning rekvizitlari.....	130
6.3.	Hujjatlarga yozuvlar kiritish va ularni rasmiylashtirishda qo‘yiladigan talablar. Xo‘jalik muomalalarini dastlabki va yig‘ma hujjatlashtirish tartibi.....	133
6.4.	Hujjatlarning aylanishini tashkil etish.....	135
6.5.	Hujjatlarni avtomatlashtirish va tashkil etish shakliga bog‘liqligi.....	138
6.6.	Inventarizatsiya to‘g‘risida tushuncha, uning ahamiyati va turlari.....	139

6.7.	“Inventarlashni tashkil etish va o‘tkazish” 19-son buxgalteriya hisobi milliy standartiga muvofiq inventarizatsiya o‘tkazishni tashkil qilish.....	143
6.8.	Inventarizatsiya natijalarini rasmiylashtirish va buxgalteriya hisobi schyotlarida aks ettirilishi.....	149
7-	BUXGALTERIYA HISOBINING REGISTRLARI	
BOB.	VA SHAKLLARI	
7.1.	Hisob registrlari va shakllari haqida tushuncha. Ularning buxgalteriya hisobidagi roli va ahamiyati.....	165
7.2.	Buxgalteriya hisobining shakllari, ularning mohiyati va tarixiy rivojlanishi.....	168
7.3.	Buxgalteriya hisobi registrlaridagi xato yozuvlarni tuzatish tartibi.....	170
7.4.	Buxgalteriya hisobining jurnal-order, memorial-order, Bosh jurnal shakllari.....	173
7.5.	Buxgalteriya hisobining informatsion texnologiyalarga asoslangan va soddalashtirilgan shakllari ahamiyati hamda ularning yuritilishi.....	181
8-	BUXGALTERIYA HISOBOTI	
BOB.		
8.1.	Buxgalteriya hisoboti haqida tushuncha, uning ahamiyati va mohiyati.....	185
8.2.	Buxgalteriya hisobotining tarkibiy tuzilishi.....	188
8.3.	Hisobot shakllarining tuzilish tamoyillari. Hisobotga ilovalar, tushuntirishlar va ma’lumotlar to’g’risida tushunchalar.....	190
8.4.	Hisobotlarni tuzish, ularni to’ldirish va taqdim etish tartibi. Buxgalteriya hisoboti integratsiyasi.....	192
9-	BUXGALTER KASBIGA QO‘YILADIGAN	
BOB.	TALABLAR	
9.1.	Buxgalter kasbini amalga oshirishda axborot kommunikatsiyalardan foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lish. Buxgalteriya xizmati rahbari kasbiga qo‘yiladigan talablar.....	197
9.2.	Buxgalterlarni milliy sertifikatlash tizimi.....	203
9.3.	Buxgalterlarni xalqaro sertifikatlash tizimi.....	208

10- BOB.	BUXGALTERIYA HISOBI XIZMATINI TASHKIL ETISH	
10.1.	Buxgalteriya hisobi xizmatini tashkil qilishning huquqiy asoslari va ahamiyati.....	212
10.2.	Buxgalteriya hisobini tashkil qilish shakllari. Moliyaviy hisob va hisobotni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy asoslar.....	214
10.3.	Hisob siyosatining mohiyati, mazmuni va ahamiyati. Hisob siyosatini tanlash va qo'llash. Hisob siyosatini shakllantirishning muammolari.....	214
10.4.	Buxgalteriya hisobiga rahbarlik qilish. Buxgalteriyada ishni tashkil qilish.....	218
10.5.	Xo'jalik subyektlarida bosh buxgalterni vazifalari, huquqlari va majburiyatlari.....	219
11- BOB.	PUL MABLAG'LARI VA VALYUTA OPERATSIYALARI HISOBI	
11.1.	Pul mablag'lari va tashkilotlar o'rtasida hisoblashlar hisobini tashkil etish hamda uning vazifalari.....	223
11.2.	Naqd pul, kassa muomalalarining hisobini yuritish tartibi.....	230
11.3.	Kassadagi naqd pullarni inventarizatsiya qilish va natijalarini rasmiylashtirish tartibi.....	236
11.4.	Bankdagi hisob-kitob, valyuta schyotini oshish va ular bo'yicha operatsiyalar hisobini yuritish.....	237
11.5.	Chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va passivlar hisobi.....	263
11.6.	Chet el valyutasini qaytadan baholash.....	268
11.7.	Bankdagi akkreditiv, chek daftarlari va boshqa maxsus schyotlar bo'yicha muomalalarni aks ettirish.....	273
11.8.	Pul ekvivalenti, yo'ldagi pul mablag'lari schyoti.....	288
12- BOB.	MEHNAT VA ISH HAQINI HISOBGA OLISH	
12.1.	Mehnat va ish haqi hisobini tashkil etish hamda uning vazifalari. Mehnat munosabatlarini tartibga solish.....	293
12.2.	Korxonaning shaxsiy tarkibi, mehnatga haq to'lashni tizimlari, shakllari va turlari.....	298
12.3.	Mehnat va ish haqini dastlabki hujjatlarda rasmiylashtirish hamda umumlashtirish.....	309

12.4.	Jismoniy shaxslar jami daromadlari tarkibi. Ish haqidan uchlab qolinadigan va chegiriladigan summalar hisobi....	314
12.5.	Vaqtinchalik mehnatga layoqatsizlik nafaqasini hisoblash va to‘lash. Mehnat ta’tili rezervlari va to‘lovlari hisobi....	320
12.6.	Yagona ijtimoiy to‘lovni hisoblash tartibi.....	328
12.7.	Hisobdor shaxslar bilan hisoblashishlar hisobi.....	342

13- BOB. TOVAR-MODDIY ZAXIRALAR HISOBI

13.1.	Tovar-moddiy zaxiralar (TMZ)ning xo‘jalik subyektlari faoliyatida to‘tgan o‘rni va bu sohada hisobning vazifalari.....	353
13.2.	TMZlarni turkumlash va baholash.....	356
13.3.	TMZlarni kirim qilish yo‘llari va ular harakatini hujjatlashtirish.....	359
13.4.	TMZlarni omborda va buxgalteriyada hisobga olish.....	373
13.5.	TMZlarni donalab baholash, o‘rtacha bahoda, FIFO va boshqa usullarda baholab sarflashni hisobda aks ettirish...	383
13.6.	TMZlar sof sotish qiymati.....	384
13.7.	Materiallardan foydalanishni nazorat qilish va inventarizatsiyadan o‘tkazish.....	390
13.8.	Xo‘jalik jihozlari va inventarlari hisobining xususiyatlari.	393
13.9.	Qayta ishlashga berilgan xomashyo bo‘yicha operatsiyalarni hisobda aks ettirish tartibi. Idishlar hisobining xususiyatlari.....	396

14- BOB. INVESTITSIYALAR HISOBI

14.1.	Iqtisodiyotni modernizatsiyalashtirish sharoitida investitsiyalarning roli va bu sohada hisobning vazifalari.....	404
14.2.	Investitsiyalar hisobini tashkil qilish. Investitsiyalarni turkumlash.....	407
14.3.	Qimmatli qog‘ozlarni sotib olish va sotish muomalalarini hisobda aks ettirish.....	419
14.4.	Sho‘ba korxonalariga investitsiyalar, kapital qo‘yilmalar va qarzlarni hisobi.....	426
14.5.	Bir aksiyaga to‘g‘ri keladigan foyda.....	431
14.6.	Investitsiyalarni qayta baholash.....	436

15-BOB.	ASOSIY VOSITALAR HISOBI	
15.1.	Asosiy vositalar hisobini tashkil qilish hamda uning vazifalari. Asosiy vositalarni turkumlash.....	440
15.2.	Aktiv tan olinganida uni baholash.....	448
15.3.	Asosiy vositalarni xo‘jalik subyekti balansiga kirim qilish yo‘llari.....	451
15.4.	Kapital qo‘yilmalarni hisobga olish.....	466
15.5.	Asosiy vositalar harakatini hujjatlashtirish.....	471
15.6.	Asosiy vositalarga amortizatsiya hisoblash tartibi va usullari.....	479
15.7.	Asosiy vositalarni ta‘mirlash operatsiyalarini hisobga olish.....	494
15.8.	Asosiy vositalarni qayta baholash muomalalarini hisobda aks ettirish.....	505
15.9.	Asosiy vositalarni balansdan chiqarish tartibi.....	509
15.10.	Asosiy vositalar inventarizatsiyasi va ularni natijalari hisobi.....	520
15.11.	Asosiy vositalarni ijaraga olish va ijaraga berish hisobi...	526
16-BOB.	NOMODDIY AKTIVLAR HISOBI	
16.1.	Nomoddiy aktivlar hisobini tashkil etish.....	544
16.2.	Nomoddiy aktivlarni turkumlash va baholash.....	549
16.3.	Nomoddiy aktivlarni kirim qilish va harakatini hujjatlashtirish.....	555
16.4.	Nomoddiy aktivlarga amortizatsiya hisoblash tartibi va usullari.....	563
16.5.	Nomoddiy aktivlarni hisobdan chiqarish tartibi.....	568
16.6.	Nomoddiy aktivlarni inventarizatsiyasini tashkil etish	574
16.7.	Biznes birlashuvining qismi sifatida sotib olish. Gudvill hisobining xususiyatlari.....	576
17-BOB.	TAYYOR MAHSULOT (TOVAR, ISH, XIZMAT)LAR VA ULARNING SOTILISHINI HISOBGA OLIISH	
17.1.	Tayyor mahsulot haqida tushuncha va uning turkumlanishi. Tayyor mahsulot (tovar, ish, xizmat)larni baholash.	579
17.2.	Tayyor mahsulot (tovar)larning ombordagi va buxgalteri-yadagi hisobi.....	581
17.3.	Tayyor mahsulot tannarxini aniqlash usullari.....	587

17.4.	Tayyor mahsulotning haqiqiy ishlab chiqarish tannarxi bo'yicha hisobi.....	591
17.5.	Tayyor mahsulot (tovar, ish, xizmat)lar sotilishini hujjatlashtirish.....	594
17.6.	Tayyor mahsulot (tovar, ish, xizmat)larni turli shartlar bilan realizatsiya qilishni hisobda aks ettirish.....	601
18-BOB.	XUSUSIY KAPITAL HISOBI	
18.1.	Xususiy kapital hisobini tashkil etish va uning vazifalari. Xususiy kapital tarkibi.....	608
18.2.	Turli mulkchilik shakllarida ustav kapitalini shakllantirish va uning o'zgarishini hisobga olish. Qo'shilgan kapital hisobi.....	611
18.3.	Rezerv kapitalini shakllantirish va ishlatishni hisobga olish.....	621
18.4.	Sotib olingan xususiy aksiyalar hisobi.....	627
18.5.	Taqsimlanmagan (jamg'arilgan) foyda hisobi.....	628
18.6.	Maqsadli tushumlar hisobi.....	632
18.7.	Kelgusi xarajatlar va to'lovlar rezervini tashkil qilish hamda foydalanish hisobi.....	636
19-BOB.	MOLIYAVIY NATIJALAR HISOBI	
19.1.	Moliyaviy natijalar ko'rsatkichlari.....	638
19.2.	Mahsulot (ish, xizmat)larni sotishdan olingan yalpi foyda (zarar)larni hisobga olish.....	642
19.3.	Asosiy xo'jalik faoliyatidan olinadigan daromadlar hisobi.....	646
19.4.	Davr xarajatlari tarkibi va hisobi.....	654
19.5.	Moliyaviy faoliyat bo'yicha daromadlar va xarajatlarni hisobda aks ettirish.....	657
19.6.	Favqulodda foyda va zararlar hisobi.....	662
19.7.	Foydaning ishlatilishi, yakuniy moliyaviy natijani hisobga olish.....	664
19.9.	Taqsimlanmagan foydani (qoplanmagan zarar) hisobga olish.....	666
20-BOB.	HISOBOTLARNI TUZISH VA TAQDIM ETISH	
20.1.	Moliyaviy hisobot va uning tarkibi. Moliyaviy hisobotni tuzishga tayyorgarlik ko'rish tartibi (inventarizatsiya).....	671

20.2.	Moliyaviy hisobot axborotidan foydalanuvchilar. Oraliq moliyaviy hisobotlar.....	674
20.3.	Buxgalteriya balansi va uni tuzish tartibi.....	677
20.4.	Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot.....	680
20.5.	Pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot va uni tuzish usullari....	681
20.6.	Xususiy kapital to‘g‘risidagi hisobot.....	688
20.7.	Moliyaviy hisobotga tushuntirishlar, ilovalar va izohlar. Soliq va statistik hisobotlar tarkibi.....	692
20.8.	Moliyaviy hisobot ma‘lumotlari va unga auditorlarning xulosasini zaruriyligi.....	696
21-	“BOSHQARUV HISOBI” FANIGA KIRISH	
BOB.		
21.1.	Boshqaruv hisobining mohiyati va vazifalari.....	700
21.2.	Boshqaruv hisobining predmeti, obyektlari, metodi.....	708
21.3.	Boshqaruv hisobi funksiyalari, tamoyillari, tizimi va tarkibiy qismlari.....	711
22-	BOSHQARUV HISOBINING BOSHQA HISOB	
BOB.	TURLARI BILAN BOG‘LIQLIGI VA FARQLARI	
22.1.	Boshqaruv hisobining boshqa hisob turlari bilan bog‘liq- ligi.....	714
22.2.	Boshqaruv va moliyaviy hisoblarning xususiyatlari.....	715
22.3.	Boshqaruv va moliyaviy hisoblarning farqlari.....	719
23-	XARAJATLARNI TURKUMLASH VA ULARNING	
BOB.	HISOBI	
23.1.	Xarajatlar haqida tushuncha va ularning turkumlanishi....	723
23.2.	Texnologik jarayonga qarab ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish.....	730
23.3.	Ishlab chiqarish xarajatlarini asosiy, yordamchi ishlab chiqarishlar va xizmat ko‘rsatuvchi ishlab chiqarishlar bo‘yicha hisobga olishni tashkil qilish.....	740
24-	XARAJATLARNI BAHOLASH VA ULARNING	
BOB.	DINAMIKASI	
24.1.	Xarajatlar vazifalarini aniqlash uchun umumiy qoidalar (prinsiplar).....	744
24.2.	Xarajatlarni baholash usullari.....	748
25-	MATERIAL XARAJATLARINING HISOBI	
BOB.		
25.1.	Materiallarni boshqarish jarayoni.....	761

25.2.	Materiallarni xarid qilish, saqlash va ishlab chiqarishga berish.....	765
25.3.	Materialarni hisobga olishning uzluksiz va davriy tizmini farqlash.....	770
25.4.	Ishlab chiqarishga berilgan materiallarning tannarxini aniqlash.....	775
26-	MEHNAT XARAJATLARI HISOBI	
BOB.		
26.1.	Ishchi kuchi xarajatlarini hisoblash.....	782
26.2.	Ish haqini to‘lashga xarajatlarni tahlil qilish.....	785
26.3.	Mehnatga haq to‘lash shakllari.....	789
26.4.	Ishchi kuchi qo‘nimsizligi va mehnat unumdorligi.....	794
27-	USTAMA XARAJATLAR HISOBI	
BOB.		
27.1.	Ustama xarajatlarni taqsimlash zarurati.....	798
27.2.	Ustama xarajatlarni taqsimlashning yagona (umumzavod) va alohida (sex) stavkalari.....	801
27.3.	Ustama xarajatlarni taqsimlashning reja stavkasidan foydalanish.....	804
27.4.	Ustama xarajatlarni taqsimlashning to‘g‘ri (bevosita) usuli.....	808
28-	BUYURTMALI KALKULYATSIYA QILISH USULI	
BOB.		
28.1.	Buyurtmalar bo‘yicha kalkulyatsiyaga asosiy yondashuv.	813
28.2.	Haqiqiy va me‘yoriy kalkulyatsiyalash.....	819
28.3.	Tugallanmagan kontrakt bo‘yicha foydani aniqlash.....	821
28.4.	Tugallangan kontrakt bo‘yicha tushuntirilgan foyda.....	823
28.5.	Oraliq foydani hisoblash.....	824
29-	JARAYONLI KALKULYATSIYA QILISH USULI	
BOB.		
29.1.	Jarayonli kalkulyatsiyaga tavsif berish.....	826
29.2.	Ekvivalent birliklarni hisoblash.....	830
29.3.	Boshqa jarayonga berishni (tayyor mahsulotni) va tugallanmagan ishlab chiqarishni baholash.....	832
30-	KOMPLEKS ISHLAB CHIQRISH XARAJAT-	
BOB.	LARINING TAQSIMLANISHI VA QO‘SHIMCHA	
	MAHSULOT ISHLAB CHIQRISH	
30.1.	Kompleks yoki qo‘shimcha ishlab chiqarish xarajatlari....	834
30.2.	Xarajatlarni taqsimlash usullari.....	835

30.3.	Sof sotish qiymati usuli.....	837
30.4.	Yalpi foyda doimiy ulushi usuli.....	837
30.5.	Qo‘shimcha mahsulot hisobi.....	839
31- BOB.	BOSHQARUV HISOBIDA “XARAJATLAR- ISHLAB CHIQRARISH HAJMI-FOYDA” KO‘RSATKICHLARI	
31.1.	Xarajatlarning o‘zgarishi va ularni boshqarish.....	841
31.2.	Ishlab chiqarish hajmi (ishlab chiqarish quvvati).....	843
31.3.	Boshqaruv hisobida “Xarajatlar-ishlab chiqarish hajmi-foйда” iqtisodiy modeli.....	844
32- BOB.	BOSHQARUV HISOBIDA ASOSIY KO‘RSATKICHLARNI REJALASHTIRISH VA BOSHQARISH	
32.1.	Ko‘rsatkichlarni rejalashtirish bosqichlari.....	851
32.2.	Smetalarni tuzish davrlari va bosqichlari. Smeta turlari...	856
32.3.	Xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyati turlari bo‘yicha smetalarni shakllantirish.....	866
32.4.	Smetalarni umumlashtirish, bajarilishini nazorat qilish va uni boshqarish.....	870
33- BOB.	BOSHQARUV HISOBIDA TAFOVUT VA OG‘ISHLAR TAHLILI	
33.1.	Byudjet tafovutlarini aniqlash. Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda iqtisodiy ko‘rsatkichlarning rejalashtirilgan miqdori va undan og‘ishlarni taqqoslash.....	881
33.2.	Tafovut va og‘ishlar hisobi – xarajatlarni nazorat qilishdagi muhim vosita.....	877
33.3.	Tafovut va og‘ishlarni hisoblash va ularning tahlili.....	878
34- BOB.	QISQA MUDDATLI BOSHQARUV QARORLARINI QABUL QILISH	
34.1.	Boshqaruv qarorlarini qabul qilish modellari.....	881
34.2.	Alternativ xarajatlar. Relevant tushunchasi.....	883
34.3.	Boshqaruv qarorlarini qabul qilishga relevantli yondashish.....	885
35- BOB.	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA BOSHQARUV HISOBINI TASHKIL ETISHNING RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI	
35.1.	Buxgalteriya hisobining respublikamizda rivojlanish yo‘nalishlari.....	887

35.2.	Buxgalteriya hisobini moliyaviy hisob va boshqaruv hisobiga ajratish, boshqaruv hisobini tarmoq xususiyatini hisobga olgan holda tashkil etish.....	893
35.3.	Tarmoq xususiyatini har tomonlama o‘rganish asosida xarajatlarning vujudga kelish markazlari va mas’uliyat markazlarini shakllantirish.....	899
35.4.	Boshqaruv hisobini qulay tashkil etish maqsadida xarajatlarni korxonaga bo‘yicha uning bo‘limlari, vujudga kelish markazlari, mas’uliyat markazlari bo‘yicha guruhlash.....	901
	ASOSIY ATAMALAR LUG‘ATI.....	909
	TEST SAVOLLARI VA VARIANTLARI.....	916
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR	927

ABDUSALOMOVA NODIRA BAHODIROVNA

BUXGALTERIYA HISOBI

(I-II-III QISM)

Darslik

**Toshkent – «INNOVATSION RIVOJLANISH
NASHRIYOT-MATBAA UYI» – 2021**

Muharrir:	S.Alimbayeva
Tex. muharrir:	A. Moydinov
Musavvir:	A. Shushunov
Musahhih:	L. Ibragimov
Kompyuterda sahifalovchi:	M.Zoyirova

**E-mail: nashr2019@inbox.ru Tel: +99899920-90-35
№ 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 10.08.2020.**

Bosishga ruxsat etildi 23.11.2021.

Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturasini.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i: 60,75. Nashriyot bosma tabog'i 59,0.

Tiraji: 50. Buyurtma № 301

**«INNOVATSION RIVOJLANISH NASHRIYOT-MATBAA UYI»
bosmaxonasida chop etildi.**

100174, Toshkent sh, Olmazor tumani, Universitet ko'chasi, 7-uy.